

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ІОВХІМЧУК НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.161.2'373.2:398.8

НОМІНАЦІЇ ПРОСТОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ПІСНІ

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Луцьк – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент
Данилюк Ніна Олексіївна,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
доцент кафедри української мови.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Полюга Лев Михайлович,
Інститут українознавства
імені І. Крип'якевича,
провідний науковий співробітник
відділу української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
Дзюбишина-Мельник Наталія Яківна,
Національний університет
„Києво-Могилянська академія”,
доцент кафедри української мови.

Захист відбудеться 21 травня 2010 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.02 у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (43000, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 а, ауд. 41).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Волинського національного університету імені Лесі Українки (43000, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 а).

Автореферат розіслано 20 квітня 2010 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

Н. М. Костусяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність роботи. У наш час одиниці етнічних мов із національно-культурним змістом привертають посилену увагу дослідників. Особливого значення набуває вивчення структурно стійких, традиційних за формою і змістом універсальї пісенного фольклору, що передають специфіку національного світосприйняття. Серед них варто виділити поняття простору й часу, які тісно пов'язані з культурою народу, його історією, способом художнього сприйняття дійсності.

Проблема простору завжди була актуальною для представників різних наук. Багатьох учених-філософів та природознавців цікавить питання про часові й просторові параметри перебування людини, її розташування відносно інших фізичних тіл. Літературознавці та фольклористи розглядають простір у межах сюжету, композиції та образів художнього твору (відомого чи безіменного автора), вбачаючи єдність просторових і часових констант. Представники лінгвосеміотики намагаються встановити знакову природу просторових координат, етнолінгвісти вивчають культурні смисли, закладені в мовних одиницях з просторовим значенням, а мовознавці з'ясовують засоби вираження категорії простору.

Специфіку нашого дослідження становить аналіз лексико-концептуальної універсальї простору пісенного фольклору на основі виокремлених номінацій простору в структурі народнопоетичних текстів. Це дає змогу розкрити художньо-мовну своєрідність української пісенної творчості, яку вивчають із погляду лінгвофольклористики, лінгвопоетики та лінгвостилістики. Дослідження мови української усної словесності, що містить глибинну інформацію про етнос, необхідне для сучасних етнолінгвістичних та лінгвофольклористичних досліджень із використанням нових методів й аспектів.

Інтерес до концепту простору в філологічних студіях останніх років зумовлений прагненням подолати однобічний, переважно традиційно-науковий підхід до характеристики буття. З погляду лінгвосеміотики поняття простору аналізували В. М. Топоров, Т. В. Топорова, Ю. М. Лотман, В. В. Іванов, С. А. Токарев, П. П. Червінський та ін. Проблему вербалізації простору в мовознавстві та етнолінгвістиці досліджували Є. Бартмінський, Я. Адамовський, С. М. Толста, Л. Б. Лебедева, Т. В. Радзієвська, О. О. Селіванова та ін. Лексико-граматичні засоби вираження простору (іменники, прикметники, просторові прийменники, частки, специфічні синтаксичні структури для вираження місця тощо) розглядали Ю. Д. Апресян, О. С. Кубрякова, Є. Ю. Владимирський, М. В. Всеволодова, О. С. Яковлева, Ж. П. Соколовська, Л. М. Полюга та ін. Категорію простору й часу в народнопоетичній картині світу в різних аспектах вивчали В. Я. Пропп, Т. В. Цив'ян, С. Ю. Неклюдов, О. І. Дей, С. Є. Нікітіна,

О. Ю. Кукушкіна, В. А. Черваньова, Є. Б. Артеменко, М. К. Дмитренко, Г. С. Лозко та ін. Автори праць з української лінгвостилістики, етнолінгвістики та лінгвофольклористики – С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонок, В. І. Кононенко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. О. Данилюк та ін. – також писали про одиниці з просторовою семантикою, які формують категорію простору. Однак на сьогодні поза увагою дослідників залишаються питання, пов'язані з комплексним дослідженням лексико-семантичного поля (ЛСП) простору в українській народній пісні.

Вибір теми дисертації зумовлений необхідністю поглибленого аналізу й систематизації знань про структурно-семантичні ознаки мовних явищ як цілісності, що здійснюється шляхом моделювання ЛСП простору української народної пісні в складі національно-мовної картини світу. Важливість цієї проблеми, її лінгво-філософське значення, недостатня теоретична й практична опрацьованість визначають **актуальність** теми кандидатської дисертації.

Мета дослідження полягає у виділенні й характеристиці мовних засобів лексико-семантичного поля простору в українських народних піснях.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати специфіку категорії простору в філософії та природничих науках і насамперед у літературознавстві, лінгвосеміотиці, етнолінгвістиці, лінгвофольклористиці;
- 2) змодельовати лексико-семантичне поле „Простір” у мовній картині світу народної пісні;
- 3) проаналізувати номінації на позначення міфопоетичної моделі простору в усній словесності;
- 4) дослідити мовні одиниці, використані у складі лексико-семантичного поля „Свій простір”;
- 5) схарактеризувати мовні засоби вираження компонентів лексико-семантичного поля „Чужий простір”.

Об'єктом дослідження стали мовні одиниці на позначення ключових понять в народнопоетичній мовній картині світу.

Предмет дослідження – номінації простору в українському пісенному фольклорі.

Матеріал дослідження – тексти пісень української народної словесності, зафіксовані фольклористами й письменниками (усього 23 збірники), в яких зібрано твори різних жанрів: календарно-обрядові, родинно-обрядові, пісні про кохання, епічні, соціально-побутові (опрацьовано близько трьох тисяч номінацій простору).

Методи дослідження. Для дослідження обрано описовий метод, завдяки якому здійснено синхронний аналіз лексики за допомогою прийомів класифікації та систематизації словникового складу пісень. Використання методу компонентного

аналізу сприяло визначенню елементів семантичної структури слова, а методу контекстного аналізу – виявленню семантичних та функціонально-стилістичних особливостей мовних одиниць у фольклорних текстах. Залучення методу моделювання ЛСП уможливило виділення й розгляд ЛСП „Простір” та його мікрополів „Міфопоетичний простір”, „Свій простір”, „Чужий простір”. Для порівняння семантико-стилістичних параметрів народнопоетичних лексем з одиницями, внесеними до словників літературної мови, ми вдавалися до методу зіставлення.

Наукова новизна дослідження. У роботі вперше зроблено спробу комплексного аналізу ЛСП „Простір” в українських народних піснях. Універсалія простору в українських пісенних текстах ще не була предметом спеціального дослідження. Ми розглядаємо мовні засоби вираження простору в контексті національно-культурної картини світу, в аспекті міфопоетичного та художньо-образного підходів до створення фольклорної моделі світу.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що її результати сприяють подальшому опрацюванню принципів української лінгвофольклористики, визначенню мовних засобів вираження ключових слів-концептів на позначення давніх поглядів народу на просторово-часові параметри світу.

Практичне значення. Результати дослідження можна використати для викладання курсів сучасної української мови, спецкурсів з лінгвофольклористики, етнолінгвістики, лінгвопоетики, лінгвістичного аналізу тексту. Матеріали роботи будуть потрібні для написання підручників з етнолінгвістики та лінгвофольклористики, а також для укладання словників мови фольклору.

Зв'язок роботи з науковими проблемами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках комплексної теми кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки „Функціонування граматичних і лексичних одиниць сучасної української мови”, а також комплексної програми Інституту української мови НАН України „Українська мова на початку ХХІ століття: комплексне дослідження”. Тему затверджено на засіданні Наукової координаційної ради „Українська мова” Інституту української мови НАН України 17 грудня 2009 (витяг із протоколу № 51).

Апробація роботи. Матеріали дисертації було обговорено на засіданнях кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки. Результати дослідження представлені в доповідях на таких конференціях: Всеукраїнська наукова конференція, присвячена мовотворчості Лесі Українки (Луцьк, 1999), Всеукраїнська наукова конференція „Граматичні одиниці і категорії української мови” (Луцьк, 2000), Всеукраїнська наукова конференція „Граматичні відношення, граматичні категорії та одиниці української мови” (Луцьк, 2002), Міжнародна конференція „Актуальні проблеми філології та перекладознавства” (Луцьк, 2008), Всеукраїнська науково-практична конференція

„Сучасна україністика: наукові парадигми мови, літератури та документознавства” (Київ, 2009), Дні науки на філологічному факультеті Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, 1998–2003 рр.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи висвітлено в п’яти одноосібних публікаціях, надрукованих у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку умовних скорочень використаних джерел (23 позиції), списку використаної літератури (229 позицій), додатків. Загальний обсяг роботи – 226 сторінок, основна частина викладена на 184 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, наукову новизну, сформульовано проблематику дослідження, визначено мету й основні завдання, предмет, об’єкт, джерельну базу, методи опрацювання фактичного матеріалу, окреслено теоретичне й практичне значення отриманих результатів та форми їх апробації.

Перший розділ **„Поняття простору як універсальної структури”** об’єднує п’ять підрозділів, у яких ідеться про концепції простору в філософії, природничих науках, а також у літературознавстві, лінгвосеміотиці та лінгвофольклористиці. Висвітлено специфіку символу в фольклорі, принципи моделювання ЛСП „Простір” у народнопоетичній мовній картині світу.

У першому підрозділі розглянуто концепції простору в філософії та природничих науках. Визначено всезагальні та специфічні характеристики філософської категорії простору: впорядкованість, співіснування предметів і явищ в об’єктивній дійсності, конкретні форми та розміри, місце розташування, відстань між тілами, спрямування руху й ін. Вони безпосередньо відображені в мові, яка виступає матеріальною реальністю, засобом і результатом людського пізнання.

З’ясовано, що на основі наукових досліджень у природознавстві склалася модель простору як форми існування матеріальних об’єктів та процесів (характеризує структурність і протяжність матеріальних систем) і часу – форми послідовної зміни явищ і станів матерії (характеризує тривалість їх буття). Простір і час мають об’єктивний характер, невіддільні від матерії, нероздільно пов’язані з її рухом і один з одним, кількісно та якісно безкінечні.

У другому підрозділі визначено основні параметри категорії простору в мистецтвознавстві, літературознавстві та лінгвосеміотиці.

Особливість художнього простору й часу полягає в тому, що він образно трансформований, набуває естетичного змісту. Час і простір у художньому

творі зливаються і створюють, за термінологічним визначенням М. М. Бахтіна, *хронотоп*. Проблеми хронотопу в художньому тексті розглядали А. Я. Гуревич, Д. С. Лихачов, О. Ф. Лосєв, Ю. М. Лотман, В. М. Топоров та інші вчені. Один із різновидів художнього хронотопу – фольклорний ідилічний простір-час, у якому розгортається дія пісенного дискурсу. Специфіка *хронотопу* в давніх уявленнях про світ відображена в *міфопоетичній картині світу* усної словесності. В архаїчній моделі світу простір не протиставляли часові як зовнішній формі відображення внутрішньої. Він був принципово відмінний від безструктурного, геометричного простору, доступного лише вимірам, і від реального простору природознавця, що збігається з фізичним середовищем, у якому відбуваються певні явища.

В. В. Іванов та В. М. Топоров, вивчаючи архаїчні слов'янські й балканські мовні системи, виявили, що модель світу може бути описана як набір основних семіотичних протиставлень, які мають для всіх народів універсальний характер. До просторових опозицій вони відносили такі: *вертикальний – горизонтальний, верх – низ, схід – захід, правий – лівий, північ – південь*.

У третьому підрозділі простежено поняття простору в лінгвофольклористиці. Проблема простору й часу стала одним із об'єктів вивчення *лінгвофольклористики* – спеціальної галузі науки, яка досліджує мовні особливості фольклору як художньо-естетичної системи (праці П. Г. Богатирьова, Й. О. Оссоветацького, Є. Б. Артеменко, О. Т. Хроленка й ін.). Учені довели, що світ, у якому відбуваються події фольклору, має певну будову; а сюжет пісенного тексту розвивається у своєрідній просторово-часовій системі. У цьому розумінні фольклорні часово-просторові відношення подібні для деяких сюжетних елементів авторської художньої літератури.

В українських народних піснях назви головних свят (Різдво, Старий рік, Паска) виражають міфологічне розуміння часопросторової безперервності. У календарно- й родинно-обрядових текстах зафіксовано у словесно-виразових одиницях давнє розуміння незнищенності часопростору та колообігу життя. Зокрема, в родинних піснях (колискових, про кохання, весільних) використано слова-символи з просторово-часовою семантикою (*вода, криниця, калина, барвінок, дуб, хата, ворота, коровай* і под.).

Оскільки ключові слова в мові народної пісні набувають символічних значень, в четвертому підрозділі з'ясували основні аспекти фольклорного символу.

Вивчаючи мову української народної пісні, С. Я. Єрмоленко, О. І. Дей, В. В. Кононенко, З. С. Василько, Н. О. Данилюк та інші дослідники звертали увагу на її символіку. Праці сучасних учених спираються на положення О. О. Потебні, який створив цілісне вчення про поетичну мову та психолінгвістичну теорію символу.

У п'ятому підрозділі визначено основні параметри національно-мовної картини світу загалом й уснопісенної зокрема та специфіку ЛСП „Простір”.

Мовною картиною світу ми називаємо вербальну інтерпретацію концептуального простору. Одиницями культурно-мовної картини світу стали слова-концепти, або ключові слова, які називають ключові поняття моделі світу.

У нашій роботі ми аналізуємо народнопоетичну картину світу як сукупність змодельованих лексико-семантичних полів. Лексико-семантичне поле в мові української народної пісні формують лексичні одиниці, які реалізують у текстах парадигматичні й синтагматичні зв'язки. До складу ЛСП „Простір” в усній словесності входять мікрополя „Міфопоетичний простір”, „Свій простір” та „Чужий простір”.

У другому розділі **„Лексико-семантичне поле „Міфопоетичний простір” в усній словесності”** схарактеризовано лексику на позначення міфопоетичної моделі простору. Вона має трирівневий характер: вищий рівень (*небо*), середній рівень (*земля* та *вода*), а також нижній рівень (*потойбічний простір*).

Перший підрозділ присвячено міфопоетичним уявленням про простір, які відносимо до язичницької епохи. Високий ступінь мотивованості лінгвістичного знака-слова в міфопоетичній традиції передбачає більш чи менш безпосередній зв'язок мови з міфом, який дає підстави для опису лінгвістичних засобів відбиття міфопоетичних уявлень про простір. Горизонтальне членування простору стосується Землі, доступної для пізнання, а вертикальне – космосу, який завжди був для людини сповнений таємниць. Саме тому просторовий поділ по вертикалі прямує до трансцендентного рівня, а по горизонталі – набуває конкретних обрисів. Магічний центр – середина, яка поєднує праве й ліве, перед і зад, верх і низ. У середній зоні живе людина як центр світу.

Відображенням універсальної вертикальної будови всесвіту в міфології та фольклорі учені вважають *світове дерево*. Один із найбільш опоетизованих у народнопісенних текстах (особливо в колядках і щедрівках) мовний образ прадерева, дерева життя, райського дерева, який позначено номінаціями *дуб, явір, береза, сосна, верба, калина, яблуня, вишня* тощо, наприклад: *Тогда не было неба, ні землі, А но лем було синое море, А серед моря зелений явір* (Колядки і щедрівки). Крім загальних ознак, у мові українського обрядового фольклору виявлено етнічні риси світового дерева (назви українських реалій, слова-символи, типові епітети, пестливо-зменшені форми тощо).

Одночасно з творенням образу світового дерева виникла розгалужена система протиставлень, які відобразили сформовані просторові уявлення. Вони виявилися у предметах, що отримали свої місця на симетрично розташованих частинах стовбура. До протиставлень, пов'язаних зі структурою простору, відносимо опозиції *правий – лівий, захід – схід, південь – північ, верх – низ*.

У пісенному просторі виділено чотири сторони світу: *північ, південь, захід, схід* (особливо опоетизовані *захід та схід*): *Ще приходять три царі Аж зі сходу звідарі, Для Ісуса ставлять щиро Ладан, золото і миро Марії* (Колядки і щедрівки). Слово-поняття *схід* символізує святість, праведність, справедливість, благополуччя, життєдайність, а *захід* – несправедливість, бідність, завершеність: *Поспішайте, коні мої, коні воронії, Ударяйте копитами в сторчки кам'янії! ...Уже сонце на западі, уже ся спущає; Місяченько на востоці єму ся всміхає* (І. Вагилевич).

У другому підрозділі розглядаємо номінації *рай* і *небо* в типових семантико-синтаксичних зв'язках. Звертаємо увагу, що слово *рай* має символічні значення „щасливе майбутнє”, „мирне буття”, „благодатна й багата земля”, „добробут”: *Третій каже: „Даймо іменя Сам Ісус Христос”. Матер Божя, Діва Марія, це імня злюбила І в рай упустила* (Д. Яворницький); *Спи, Ісусе, спи, а Серце втвори, Най при Ньому спочиваю Тут на землі і там в раю: Люлі, серденько, люлі!* (Колядки і щедрівки).

Лексема *небо* називає повітряний простір, де знаходяться *хмари, зорі, дощі*: *Ой ясна, красна на небі зоря, А ще найкраща у дядька жона* (Закувала зозуленька); *Зійди, хмаронько, з неба, Бо нам дощику треба* (Закувала зозуленька). Це простір, де, за християнськими уявленнями, перебувають Бог, ангели, святі: – *Дівчинонько моя, приданих не треба, наградить нас бог з високого неба. А в мене придане – ти сама, Як на небі ясна зоря* (О. Бодянський).

Особливий інтерес викликає символічний вислів *відмикати небо* (*рай, пекло, землю*), який знаходимо в найдавніших колядках, а потім у модифікованому вигляді – у християнізованих текстах: *Ой, дай мені, синку, золотії ключі, Треба рай та пекло та й поодмикати, Праведнії душі та й повипускати* (Закувала зозуленька). Названу одиницю в давніх слов'ян пов'язано з переходом в інший часопросторовий вимір.

У третьому підрозділі аналізуємо слова-поняття *земля* та *вода* як номени основних стихій простору. Звертаємо увагу на те, що лексеми *земля* в народнопісенних текстах вжито в прямому значенні: „земляна поверхня, площа, по якій ходять”: *Десь тут була подоляночка, Десь тут була красна панночка, Тут вона впала, До землі припала* (Пісні з Колодяжна). Крім того, вона в поєднанні з відповідними епітетами має символічний зміст „могила”, „далекий, чужий простір”. Народнопісенна формула *сира земля* набуває сакрального значення „могила”, „останнє сховище від страждань”: *Прийми ж, мене, синє море, Ще й земля сирая, Бо вже ж мені та й надоїла Та жизнь молодая* (Пісні з Колодяжна). *Земля* – це простір, що виявляє символічні компоненти „життя”, „багатство” та „щедрість”. Вислів *зворушити землю*, асоціюється в українській народній пісні з оживленням природи: *Ідуть дожді с весни красной, А вітри віють не согласни, І всю землю зворушають Та*

цвітами зукрашають (Д. Яворницький). Назва земля в піснях може мати зміст „країна”, „край”, „державна”. Здебільшого це пов’язано з далекою землею, чужим простором: *Ой як бідні невольники на руках кров християнську увидали, То про віру християнську ізгадали, Ой то землю турецьку, віру бусурманську проклинали* (Д. Яворницький).

Лексема вода отримує такі символічні компоненти: „плодючість”; „початок і кінець усього суцього на Землі”, „очищення від гріхів”, „смерть і місце поховання”, „чистота і здоров’я”, „кохання”, „сила” тощо, наприклад: *Тяжко, важко в світі жити Сироті без роду: Нема куди прихилитися, – Хоч з моста в воду!* (Плавай, плавай, лебедонько); *Під тим дубом криниця стояла, Там дівчина воду набирала. Та й впустила золоте відерце, Засмутилось дівчиноньки серце. Ой хто ж теє відерце дістане, Той зі мною на рушничок стане* (Закувала зозуленька). Простежуємо виразний асоціативний зв’язок вода – кохання, втілений в українському фольклорі у висловах *наносити води, хотіти напитися води* й інших, які означають „кохати”. Пісенний фразеологізм *ходити біля (коло) води, по воду* виявляє сему „залицятися”: *Ой не ходи коло води, жовтоногий кобче: Єсть у мене краций тебе – дороженьки топче* (О. Бодянский); *Через сад-виноград По воду ходила, Не судив мені бог, Кого я любила* (Д. Яворницький). Стала одиниця *піти за водою* набуває змісту „піти за течією води”, тобто „зникнути, пропасти”, наприклад: *Як добра доля, сядай зо мною. А як лихая, пливи з водою. Як добра доля, сядай навіки. А як лихая, пливи на ріки* (Весілля на Поліссі).

Знаходимо й інші вирази з символічними значеннями, як-от: *брести через воду* – „долати перешкоду” (у тому числі й у коханні), *перенести дівчину через воду* – „посватати”, *переплисти (річку, море, озеро)* – „сподіватися на одруження”, „оженитися”, *утопитися* – „не одружитися”. Скажімо, в купальській пісні вислів *потонути* означає „не вийти заміж”: *Купала на Йвана! Підем, дівки, на ягідки. Купала на Йвана! А всі дівки понабрали, Одна дівка не набрала. Підем, дівки, та річку брести. А усі дівки перебрели, Одна ж дівка потонула* (Закувала зозуленька).

У четвертому підрозділі розглянуто засоби вербального вияву підземного простору. Зауважуємо, що в давніх українських народних піснях вжито ряд слів на позначення загробного світу, які номінують природні реалії. Зокрема, підземний простір представлено такими епітетними сполуками: *далека дорога, темна хата, далекий край, глибокий яр, висока могила: Відкіль мені тебе виглядять: Чи з гори, Чи з долини, Чи з високої могили? Чи з глибокого яру, Чи з далекого краю?* (Закувала зозуленька). Назва *пекло* з’являється тільки в текстах християнського періоду. Синонімом назви *пекло* в народних піснях літературного походження виступає слово *ад*: *Ірод вельми засмутився, Що Христос – цар народився. Пішов Ірод аж до аду К Луциферу на пораду* (Закувала зозуленька).

Лексеми, що називають географічні об'єкти (*ріка, море, гора, ліс, дорога*), птахи (*зозуля, голуб, соловей* та ін.), тварини (*кінь, віл*) і рослини (*калина, дуб* тощо) виступають символічними знаками зв'язку між світом живих і померлих: *Дитятко моє і голуб'ятко моє! Коли я тебе побачу? Чи ти зозулею прилетиши, чи соловейком?* (Закувала зозуленька); *Ой сів пугач на могилі да й крикнув він: „Пугу!”* (Розлилися круті бережечки).

Третій розділ „Лексико-семантичне поле „Свій простір” присвячено аналізу мовних образів *двору, хати* та її частин, засобів лексичного називання господарських приміщень *подвір'я* й *огорожі*.

У першому підрозділі розглянуто назву *двір (подвір'я)*, яка означає „житловий будинок та господарські будівлі з прилеглим до них садом і городом, що разом є окремим господарством”. Слова *двір, подвір'я*, стають знаками близького для людини простору, який виконує охоронну функцію: *Козаченьку мій, Одчиняй же двір, Іде твоя дівчинонька, Іде твоя миленька, Чи рад же ти їй?* (О. Бодянський); *Та й на теє подвір'ячко, Та й до теї хати, Де я маю, молоденька, Господарювати* (Фольклорна веселка).

У поєднанні з епітетом *чужий* лексема *подвір'я* називає „чужий простір, за межами рідної хати” й асоціюється з нещасливою долею, поневірянням у чужих людей: *Ой то як я вас, сини, годувала, Як камні глотала, А чого тепер од вас діждала, Шо на чужому подвір'ї проживаю, То буду я на чужому подвір'ї помирати* (Д. Яворницький).

У другому підрозділі схарактеризовано слово-концепт *хата* як житловий простір людини, символ родинного благополуччя та багатства. Назва *хата* – „житловий будинок, домівка, господи” – з погляду фольклорної лінгвосеміотики виступає знаком самостійного замкненого простору. *Хату* сприймають як середину або внутрішню частину простору, а також як символ космічного зв'язку зі Всесвітом, домівки, сімейного затишку, родинного вогнища, рідної землі: *Зібралися всі бурлаки До рідної хати... Тут нам мило, тут нам любо Журби заспівати* (Народні пісні); *Соловейко, ти мій брате, Виклич дівчину із хати та раз, два* (Українські ліричні пісні).

Крім того, ми розглянули номінації частин хати: *двері, поріг, сіни, комора, світлиця, піч, покуть, вікно*. Відзначаємо, що, скажімо, *двері* – „регламентований засіб поєднання із зовнішнім простором” – стає знаком межі між своїм та чужим світом: *Бо я самая теє зазнала, Коли невірного вірно кохала. Кого любила, той – за дверима, Кого не знала – мужем назвала!* (Народні пісні). *Поріг* – „місце біля дверей в хаті або за дверима”, а також символ початку й закінчення свого внутрішнього простору дому, зустрічі та розлуки: *Де б я не ходила, де б я не була, Всюди вам, пороги, дякувала. Дякую вам, пороги, де збивали хлопці ноги, Більш не будуть, не будуть* (Закувала зозуленька). Слово *сіни* виявляє сему „нежила частина селянських хат, яка з'єднує жиле приміщення

з ганком, рундуком або ділить хату, будинок на дві половини” і виконує знакову функцію зв’язку із зовнішнім простором: *Дівка в сінях стояла, На козака моргала: “Ти, козаче, ходи, Мене вірно люби, Серце моє, Серце моє!”* (Народні пісні). Номінація *комора* в пісенних текстах позначає „приміщення в житловому будинку, де тримають продукти харчування, хатні речі тощо”, отож символізує матеріальні статки родини: *Як загляну у нову комору, а у мене усе є* (Пісні родинного життя). У весільних піснях вона асоціюється з обрядом „комора”, який слугував для виявлення чесності молодої: *Ой світи, посвіти, та ясний місяцю, на дворі, Ой щоб було видно нашим молоденьким в коморі* (Весільні пісні); *Ходімо, мила, у комору, Поговоримо з собою* (Пісні родинного життя). Лексема *світлиця* позначає внутрішній простір хати, „чисту, світлу, парадну кімнату в будинку” й опосередковано передає сему „заможність господаря”: *По нових сінях побудованих, Та й по світлоньці помальованій Ой ходить, ходить гречна панночка, Гречна панночка на імя [Марися]* (І. Вагилевич). Слово-поняття *піч* в українських народних піснях – „споруда з цегли або каменю призначена для опалення приміщення, випікання хліба та інших виробів, варіння страв, напоїв і т. ін.”. Крім того, воно реалізує такі символічні значення: „родинне вогнище”, „неперервність життя роду”, „рідна домівка”: *Да сиди, доню, дома, Да носи у піч дрова* (Закувала зозуленька). Назва *покуть* – „в українській селянській хаті куток, розміщений по діагоналі від печі та простір біля нього”, а також символ найсвятішого, найпочеснішого місця в хаті, де сидять шановані гості: *Що усі дружечки По лавочках сіли, А Марусенька Да на покуті* (Розлилися круті бережечки). Слово-поняття *вікно* в піснях – „отвір для світла й повітря в стіні приміщення куди вставлена рама з шибками” – і символ межі між „своїм” та „чужим” простором, знак нерегламентованого входу до внутрішнього простору хати: *Ой сад-виноград, кучерява вишня, Стоїть хлопець під вікном, щоб дівчина вийшла* (Народні пісні); *Ой сяду я біля віконечка Дай буду милого глядіти. Аж мій милий, голубонько сивий, На воронім їде коні, На воронім коні, в голубому жупані* (О. Бодянский).

У третьому підрозділі розглянуто засоби лексичного вираження господарських приміщень двору. Ми з’ясували, що в мові народних пісень лексему *сад* вжито як назву простору, призначеного для вирощування передусім фруктових дерев і квітів. Типові означення *вишневий, зелений* набувають позитивно-оцінного змісту „гарний”: *Ой у вишневому саду, Там соловейко щебетав. Додому я просилася, А ти мене все не пускав* (Фольклорна веселка). Одиниця наявна у весільних піснях як символ місця зустрічі молодих, кохання, а в піснях про родинне життя – батьківського дому: *Вийшла, вийшла дівчинонька В сад вишневий воду брать, А за нею козаченько Веде коня напувать* (Розлилися круті бережечки); *Ой у вишневому саду, Там соловейко щебетав. Додому я просилася, А ти мене все не пускав* (Фольклорна веселка). Слово *город* у піснях

передусім позначає простір землі, на якому вирощують квіти та ягоди, рідше – овочі, тому воно вступає в синонімічні відношення з номеном *сад*, наприклад: *Ой урву я в городі цвіточок Миленькому йа на даруночок* (Пісні родинного життя).

У пісенних текстах ужито назви *ворота*, *огорожа*, *тин*, *пліт*, які позначають засоби „обрамлення” життєвого простору родини. *Огорожа* – це „паркан, стіна, тин і т. ін., які оточують що-небудь”. Слово позначає межу між „своїм” і „чужим” простором або між садибою й полем чи лісом. Обнесення тином родовідного двору вважали надійною обороною, магічним замкнутим простором, що забезпечував захист від усього чужого. Іменник *тин* як синонім слова *огорожа* – це символічний межовий простір, що може бути місцем зустрічей юнака й дівчини: *Коли б мені не тини да не перелази – Ходив би я до дівчини по чотири рази. Коли б мені не тини да не перетички – Ходив би я до дівчини да по чотири нічки* (О. Бодянський). Слово-поняття *ворота* символізує точку єднання близького й далекого („чужого” і „свого”) простору, місце побачення парубка з дівчиною: *Взяли кониченька осідлали, До милої воріт приїжджали, Ой приїхав милий під ворота: – Вийди, моя мила, краща злота* (О. Бодянський).

Назва *стодола* в українських народних піснях номінує будівлю, внутрішній простір якої призначений для зберігання снопів сіна, полови тощо. Нерідко вона стає знаком заможності господаря: *Ідем милю, ідем другу, Та й нікого й не видать, Тільки славні, славні господарі По стодолах молотять* (Українські народні пісні).

Четвертий розділ „Лексико-семантичне поле „Чужий простір” містить опис назв громадських споруд, географічних об’єктів суходолу, власних топонімічних одиниць, лексики на позначення водних артерій та мовного образу дороги.

У людській свідомості невідоме асоціюється з далеким, а тому чужий світ уявляється локалізованим далеко від освоєного людиною простору. Концепт „чужина” має різну семантику: „далекий край”, „чужий простір”, пов’язаний з перешкодами в коханні, ностальгією, тугою, горем, загибеллю: *Тошно сиротині Жити на чужині, Без отця, без неньки, Без рідного роду* (Д. Яворницький); *Уже ж мої карі очі Та й поплакалися, На чужині живучи, Чужим людям годячи* (Пісні родинного життя).

У першому підрозділі проаналізовано назви громадських споруд, показано, що з традиційною культурою українців і громадським побутом тісно пов’язані слова *село*, *вулиця*, *церква*, *корчма*, *місто*, *ярмарок* тощо. Зокрема, номінація *село* в пісенних текстах функціонує зі значенням „населений пункт неміського типу, жителі якого займаються переважно обробіткою землі”: *А в єднім селі старі люде, А в другім селі все парубочки, А в третім селі усе дівочки* (Золотослов). Вона може мати семи „свій простір” і „далекий простір”, якщо вживається

з епітетами *чужий, далекий*: *Оддай мене, брате, в чужую деревню В чужую деревню, між велику сім'ю, Да між чужі люде, де багато діла* (О. Бодянський).

Слово *вулиця* – „обмежений двома рядами будинків простір для їзди та ходіння”. Крім того, воно означає „місце, де збиралася увечері молодь”: *Дівчинонько, сіра утко, Вийди на улицю швидко хутко!* (О. Бодянський). Лексема *церква* (храм) – „будівля, в якій відбувається християнське богослужіння” – передає ідею святості, духовності: *Сукню вбирала, до церкви ішла, До церкви ішла, як зірка зійшла* (Пісні з Колодяжна).

Місто номінує міський (а отже, чужий для селянина) простір з його реаліями: *Ой надіну я сережки І добре намисто Та піду я на ярмарок В неділю на місто* (Плавай, плавай, лебедонько). Слово *ярмарок* – „місце у просторі міста, що влаштовується регулярно в певну пору року для продажу й купівлі товарів”: *Ой піду я на ярмарок, Аж там стоїть юрма дівок* (О. Бодянський). Номінації *корчма, шинок*, поряд зі значенням „будівля, заїзд, де продавалися спиртні напої”, має ще й символічні компоненти „пияцтво”, „нещастя”, „бідність”: *Ой у полі билиночка Колихається, ге-ей, А в шиночку удовин син Напивається, гей* (Д. Яворницький).

У другому підрозділі розглянуто слова на позначення географічних об'єктів із просторовим значенням, що відображають особливості природного середовища. Слова *поле, лан* називають „горизонтальний, рівний, широкий, оброблений простір”: *Дівчино моя, Сідай на коня, Та поїдем у чисте поле До мого двора!* (Українські народні пісні). Лексема *степ* – „великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату” – ще й символ козацької звичаги, битви, волі: *Гей, ми ж думали, ой та ми ж думали, Та що над степом та сонечко сяє, – Аж то військо та славне запорозьке Та на вороних конях у степу виграє* (Українські народні думи).

Номени *долина* та *луг* із загальним змістом „рівний природний простір” теж виконують функцію знаків межі між „своїм” і „чужим” простором: *Летіла лугами, лечу купиною. Живи, живи, моя доню, поміж чужиною!* (Пісні родинного життя). Лексеми *діброва, гай, ліс*, маючи спільний семантичний компонент „площа землі, поросла деревами і кущами”, вступають у синонімічні відношення й набувають узагальненого символічного значення „умовний межовий простір”: *Вийди, дівчино, я тебе благаю, Під калиноньку в зеленому гаю* (Пісні про кохання); *Ой піду ж я собі та й у ліс дубовий, Та й я собі знайду горішок лісковий* (Народні пісні).

Назва *гора*, крім семи „значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень”, – умовний знак межі між „своїм” і „чужим” світом: *„Випровадю свою матінку... За три гори та високії, за три річеньки та глибокі”* (Пісні родинного життя).

Третій підрозділ присвячено аналізу топонімів, використаних у пісенних текстах. Зокрема, назву держави *Україна* вжито на позначення вагомого місця

українського простору. Це символ рідної країни, батьківщини, місця народження людини, волі, звичаї, слави попередніх поколінь: *Вся та мила Україна Славою покрита, Лютим горем та слізьми Та кров'ю полита* (Д. Яворницький); *“Не кпися, козаче, Не кпися, не кпися, Ой їдь на Вкраїну Да й там оженися”* (Калиновий квіт Полісся); – *Будуть пташки прилітати, Калиноньку їсти, Будуть мені приносити з України вісті* (Українські народні пісні). У піснях ми помітили, що Україна може функціонувати з означеннями *моя, своя, рідна*, а також *далека та чужа* й писатися з малої букви: *Не шукай нас, ненько, ні в горах, ні в долинах. Шукай нас, ненько, по чужих українках: Одно піде в ліс, а друге у пролісся, Ти, стара ненько, ти на нас не надійся* (Пісні родинного життя). Протиставлення *своя Україна – чужа Україна* інколи виявляємо в тому ж самому тексті: *Поглядає Морозенко та на свою Україну: Ой що своя Україна як мак процвітає, А чужая Україна як лист опадає* (М. Вовчок). Учені пояснюють це явище тим, що слово Україна подекуди виявляє загальне значення „край”, „країна”, або позначає лише окремі частини сучасної території: *Як ти будеш мене, мати, бити, То я піду на Вкраїну жити З України на Подолля* (Пісні про кохання); *„Дівчинонько мила, Що будеш робити На Вкраїні далекій?” „Буду хусти прати, Зеленого жита жати На Вкраїні далекій!”* (Народні пісні).

Простір України конкретизують такі номінації етнічних регіонів: *Буковина, Волинь, Гуцульщина, Галичина, Поділля, Полісся* та ін.: *Їхав козак із Подоллю на сивому коню, Заїжджає ночувати до бідної вдови* (Пісні родинного життя). Найпочесніше місце в народній поетичній творчості займає ойконім *Київ* (для пісень західного регіону – *Львів*). Також згадано інші назви населених пунктів: *Берестечко, Тернопіль, Львів, Луцьк, Харків, Полтава, Бендери, Лубни, Лебедин, Ніжин, Прилуки, Кременчук, Васильків, Колодязне* та ін. Наприклад: *Приїхали із Києва Паничі, Та привезли вони мені калачі* (Українські народні пісні); *Ой у Луцьку на риночку Стучилась новина: Зчарувала доч багата Вдовиного сина* (Калиновий квіт Полісся); *Ой у Львові, Львові та й на торгові, Ой дай, Боже!* (Колядки і щедрівки). В українських думках та історичних піснях, які опоетизовують боротьбу українського народу проти польських поневолювачів, переважають номени старовинних міст України: *Корсунь, Богуслав, Черкаси, Умань, Лубни, Бендери*, як-от: *Обступили город Умань В обідній годині. Обступили город Умань, Покопали шанці* (Українські народні думи); *Круг містечка Берестечка На чотири милі Мене славні запорожці Своїм трупом вкрили* (Плавай, плавай, лебедонько). У думках наведено назви колишніх турецьких і татарських міст, що номінують чужий простір: *Киля, Кафа, Азов, Царгород*, наприклад: *Поїдемо, братця, У славний город у Азов І станемо ми, братця, У дванадцять рядів!* (Українські народні думи); *То гуляє козак Голота, погуляє, Ні города, ні села не займає, – На город Килію поглядає* (Українські народні думи). Вони переважно набувають додаткової негативної конотації.

В історичних піснях вжито назви країн, які виконують номінативну функцію: *Туреччина, Польща, Росія, Молдова: Ой піду я у **Молдову**, Та сім років погорюю, Та сім літ я погорюю, Воли й вози покую, – Знов буду чумак!* (Українські народні пісні); *А ти, графе, ти, Потоцький, Розпроклятий сину, Занапастив свою **Польщу** Та взяв Україну* (Закувала зозуленька). Значне місце посідає назва *Крим*, з якою асоціюються поїздки чумаків по сіль, а також козацькі походи проти турків і татар, сумні події, нещастя, загибель: *Ой їхав чумак І вдень, і вночі – Занедужав чумаченько **З Криму** їдучи* (Д. Яворницький). Особливої конотації набуває назва *Запорізька Січ*, яка стає символом козацької домівки, волі, звитяги: *Облягає москаль **Січу**, Лагерями стали; Вони свого отамана Три дні дожидали* (Д. Яворницький).

У четвертому підрозділі розглянуто гідроніми *Дунай, Дін, Дніпро, Дністро, Десна, Сула, Буг, Стир, Ятрань, Ворскла, Донець, Саксагань, Черемош, Славутич, Борисфен* та ін.: ***Ворскла** річка Невеличка Тече здавна, Дуже славна* (Народні пісні); *Пошла мати **понад Стиром** Тай й зустрілась з своїм сином* (Пісні з Колодяжна). Назви річок зберігають своє пряме значення, якщо пісні пов'язані з певними історичними подіями або конкретним місцем дії. Гідроніми *Дін, Буг, Десна* у піснях можуть уособлювати чужий простір, далекий край, наприклад: *Ой немає козаченька, – Поїхав **за Десну**; Рости, рости, дівчинонько, На другу весну* (Українські народні пісні). Слово *Дунай* – не лише власна назва річки, а й знак будь-якого водного простору загалом. Водночас, це символ розлуки з рідними людьми, родом, межа, що відділяє „свій” і „чужий” простір: *Їхав козак **за Дунай** Сказав: „Дівчино, прощай! Ти конику вороненький, Неси та гуляй!”* (Українські ліричні пісні); *Дала-с мене, моя мати, **за Дунай, за Дунай** Тепер собі, моя мати, подумай, подумай: **Дунаю** не перебити, не перебродити, Не буду ж тя, моя мати, вівіки видіти!* (Пісні родинного життя).

В українському пісенному фольклорі символічне значення водного простору реалізовано у великому ряді слів *річка, море, Дунай, брід, берег, болото, криниця, міст (кладка)*. Номени *річка, море* нерідко втрачають семантичну визначеність, позначають водний об'єкт загалом і символізують межу між „своїм” та „чужим” простором, між „тим” і „цим” світом: *Ой я тебе з душі люблю, А за рід не знаю, **За річкою**, за бистрою Там я жити маю* (Д. Яворницький); *Летів орел понад морем, та й летючи крикнув: Тяжко жити на чужині, де я не привикнув Летів орел понад **морем**: ой дай, **море**, пити! Горе мені на чужині без родини жити* (Пісні родинного життя). Лексема *міст*, крім основної семи „споруда для переїзду або переходу через річку”, набирає символічного змісту „єднання-кохання”. Крім того, у піснях родинного життя – це знак переломних років, певної межі в житті людини між молодістю і старістю. *Ой догнали літа мої **На калиновім мості**: „Гей, вернітись, літа мої, До мене хоч в гості!”* (Українські народні пісні). Лексема *берег* – „край землі, що межує з поверхнею

річки, озера, моря і т. ін.”– асоціюється з перешкодою, межею, через яку важко перейти: *На вгороді коло броду, Барвінок не сходить. Чомусь дівчина до броду, По воду не ходить* (Українські народні пісні); *Розлилися **круті бережечки**, Гей, гей, гей! По роздоллі. Пожурились славні козаченьки, Гей, гей, гей! У неволі* (Розлилися круті бережечки).

Лексема *криниця* – не лише назва водної реалії українського простору, а й символ кохання, дівочої краси, вірності, здоров’я, розлуки й суму: ***Копав, копав криниченьку** Неділеньку-дві... Любив козак дівчиноньку Людям – не собі!.. А вже з тої криниченьки Орли воду п’ють... А вже мою дівчиноньку До шлюбу ведуть* (Закувала зозуленька).

У п’ятому підрозділі з’ясовано, що лексеми *дорога, шлях, путь* у народнопісенних текстах мають спільну сему „простір, по якому ходять”, виступають назвами природних об’єктів. Стаючи образними засобами, у поєднанні з епітетами *далекій, козацький, чумацький* вони можуть символізувати далекий край, чужий простір, наприклад: *Що перетрясешся На лютім морозі, На чумацькім возі, **В далекій дорозі**...* (Українські народні думи). Слово-концепт *дорога* нерідко асоціюється з вибором життєвого шляху та небезпекою: *Ой у полі да **три дороженьки** лежало: **Що первая дороженька** да в чистеє поле, А **другая дороженька** да до рідного батька, А **третья дороженька** на високу могилу* (О. Бодяньський).

На основі здійсненого дослідження зроблено загальні **висновки**.

1. Український пісенний фольклор як явище культури характеризується особливим сприйняттям дійсності та формами її вираження. У ньому вироблені не лише своєрідний тип мислення й категоріальні структури, а й ціннісні орієнтири, що спираються на притаманну нашому етносу самотутню інтерпретацію світу. Розуміння та відображення світу людиною й етносом загалом відбиває сферу буття. У пісенних текстах показано життя українців у просторовому вимірі, в тісній взаємодії зі Всесвітом і часом.

2. Філософські концепції простору засвідчують, що простір (як і час) – невід’ємна частина людського буття. Дві головні концепції простору – субстанціональна й реляційна, які зародилися в античній філософії, існують у науці й донині. Філософське розуміння простору ґрунтується на інтерпретації природознавцями матерії в просторово-часових координатах. На основі філософсько-природничих концепцій простору сформульовано розуміння категорій простору в мистецтвознавстві, літературознавстві та лінгвосеміотиці. Специфіка художнього простору й часу (хронотоп) полягає в тому, що він становить художнє осмислення й трансформацію реального простору.

3. Схарактеризована нами мовна модель простору – це вербальна інтерпретація простору, втілена в семантиці ключових слів. Ключові слова в мові фольклору набувають символічного змісту. Аналізуючи мовну категоризацію поняття

простору в мові народної пісні, відзначаємо специфічний характер сприйняття й кодування просторових відношень у свідомості носіїв фольклору.

4. Номінації простору в національно-мовній картині світу набувають рис мовних знаків культури, зберігаючи властивості знаків мовної системи (єдність форми та змісту).

5. На основі парадигматичних і синтагматичних зв'язків слів-концептів змодельовано лексико-семантичне поле простору та його мікрополя. ЛСП „Простір” складається з мікрополів „Міфопоетичний простір”, „Свій простір” і „Чужий простір”, які відображають різночасові уявлення українців.

6. Проаналізувавши номінації на позначення міфопоетичної моделі простору, ми виділили комплекс мовних одиниць, що відображають міфопоетичну картину світу язичницької епохи. У цій картині структуруємо горизонталь – землю, доступну для пізнання, й вертикаль – небо, яке завжди було для людини сповнене таємниць. Як свідчить лексичний аналіз, горизонтальний простір детально описаний за допомогою великої кількості номінацій, оскільки людина здавна спостерігала за тим простором, у якому вона жила й працювала. Середина міфопоетичного простору – магічний центр, у якому поєднано праве й ліве, перед і зад, верх і низ.

По вертикалі фольклорний світ складається з верхнього, середнього й нижнього рівнів: небесного, земного й потойбічного (підземного чи підводного). У магічному центрі перебуває світове дерево, яке поєднує всі три рівні. У народнопісенних текстах мовний образ прадерева, дерева життя, райського дерева, представлений конкретними словами-концептами. Просторова модель відображає поширену систему семіотичних протиставлень, утілених у лексемах на позначення простору по вертикалі та по горизонталі.

7. У складі ЛСП „Свій простір” досліджено мовні одиниці, що називають двір, до якого передусім належить житловий будинок і господарські приміщення двору. Вони стають знаками близького для людини простору. Лексема *хата* й номінації її частин теж виявляють символічно-обрядовий зміст. Назви огорожі в пісенних текстах мають значення межі між „своїм” (домашнім, родинним) і „чужим” простором.

8. Мовні засоби вираження компонентів ЛСП „Чужий простір” представлено назвами громадських споруд, а також номінаціями топосів, власними географічними назвами, гідронімами, що мають вимір „дальшого” простору.

В українських піснях ми виділили слова на позначення географічних об'єктів із просторовим значенням, які відображають природне середовище. Для мови пісенного фольклору характерне вживання власних географічних назв з нечітким, розмитим змістом. Простір України конкретизують номінації етнічних регіонів, назв старовинних міст. У давніх текстах трапляються номени

колишніх турецьких і татарських міст. В історичних піснях вжито назви країн, що переважно виконують функцію конкретизації.

9. Водний простір у піснях представлено загальними номінаціями, які виявляють символічний зміст, а також власними назвами річок і морів. Гідроніми переважно зберігають своє пряме значення, якщо вони пов'язані з конкретним місцем дії, а також можуть символізувати чужий простір, далекий край. Слово *Дунай* переважно виступає знаком води загалом. У мовному образі дороги реалізуються компоненти простору й часу.

Отже, назви простору – це одиниці лексичної системи в мові української народної пісні. Вони формують ЛСП „Простір”, яке складається з мікрополів „Міфопоетичний простір”, „Свій простір” та „Чужий простір”, стають знаками просторової орієнтації, конкретизації місця дії. Водночас, – це елементи мовно-етнічного коду, в якому своєрідно, за допомогою художньо-образних засобів, відображено довкілля, історію та географію українського народу. У них збережено компоненти міфологічно-світоглядних уявлень та ціннісних критеріїв наших предків. Тому вивчення сучасної української мови в лінгвофольклористичному та етнолінгвістичному аспектах потребує глибокого розуміння змісту вербальних одиниць для передачі визначальної лінгво-філософської категорії простору.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Тивонюк Н. В. Народнопісенне слово в мові поезії Лесі Українки / Н. В. Тивонюк // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. – № 15. – С. 131–133.

2. Тивонюк Н. В. Використання прийменників на позначення просторових відношень в українських народних піснях / Н. В. Тивонюк // Філологічні студії. Науковий часопис. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – № 1. – С. 208–213.

3. Тивонюк Н. В. Образ світового дерева в українській народній пісні / Н. В. Тивонюк // Проблеми славістики. Науковий часопис. – Луцьк : Сполом, 2006. – № 1–4. – С. 207–211.

4. Іовхімчук Н. В. Художній простір українського пісенного фольклору / Н. В. Іовхімчук // Філологічні студії. Науковий часопис. – Луцьк : Твердиня, 2008. – № 1–2. – С. 94–100.

5. Іовхімчук Н. В. Символіка номінацій водного простору в українській народній пісні / Н. В. Іовхімчук // Гуманітарна освіта в технічних вищих закладах : [зб. наук. праць.] – К. : Університет „Україна”, 2009. – Вип. 19. – С. 72–78.

АНОТАЦІЯ

Іовхімчук Н. В. Номінації простору в українській народній пісні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2010.

У дисертації здійснено системний аналіз номінацій простору в українській народній пісні. Схарактеризовано поняття простору як універсальної мовно-світоглядної структури. З'ясовано специфіку категорії простору в філософії, природознавстві, літературознавстві, лінгвосеміотиці, етнолінгвістиці, а також лінгвофольклористиці. Визначено особливості лексико-семантичного поля „Простір” у мовній картині світу української народної пісні. Проаналізовано мовні одиниці вираження ЛСП „Міфопоетичний простір”, „Свій простір” та „Чужий простір”, які стають знаками просторової орієнтації, конкретизації місця дії в усній словесності та елементами мовно-етнічного коду українців.

Ключові слова: категорія простору, номінація простору, хронотоп (часопростір), мова української народної пісні, лексико-семантичне поле, символ, знак, концепт, мовна картина світу, ключове слово, ЛСП „Міфопоетичний простір”, ЛСП „Свій простір”, ЛСП „Чужий простір”.

АННОТАЦИЯ

Иовхимчук Н. В. Номинации пространства в украинской народной песне. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Волынский национальный университет имени Леси Украинки. – Луцк, 2010.

В диссертации осуществлен системный анализ номинаций пространства в украинской народной песне. Охарактеризована специфика пространства в философии, литературоведении, лингвосемиотике, этнолингвистике, а также лингвофольклористике. На основании философско-природоведческих концепций пространства сформулирована интерпретация категорий пространства в искусствоведении, литературоведении и лингвосемиотике. Особенность художественного пространства и времени (хронотоп) состоит в том, что оно является художественным осмыслением и трансформацией реального пространства. Одна из разновидностей художественного хронотопа – фольклорное идиллическое пространство-время, в котором осуществляется действие песенного текста.

В работе смоделировано ЛСП „Пространство” в языковой картине мира украинской народной песни. Оно состоит из микрополей „Мифопоэтическое пространство”, „Свое пространство”, „Чужое пространство”, отражающих

разновременные представления украинцев. Для народнопесенного пространства важно его лингвосемиотическое моделирование в архаических культурах, которое базируется на оппозициях и выделении центра пространственного членения мира. Номинации пространства в национально-языковой картине мира приобретают черты знаков культуры, в которых сохранены качества знаков языковой системы.

Проанализированы ключевые лексемы, из которых состоит лексико-семантическое поле „Мифопоэтическое пространство”. Выделен комплекс языковых единиц, которые отражают мифопоэтическую картину мира языческой эпохи. Описана система семиотических противопоставлений, которые вербализируются с помощью слов, обозначающих пространство по вертикали и по горизонтали.

Исследовано ЛСП „Свое пространство”, представленное единицами, обозначающими двор, к которому принадлежит жилой дом и хозяйственные постройки. Лексема *хата* и названия ее частей имеют символическо-обрядовый смысл. Номены ограды в песенных текстах приобретают значение границы между „своим” и „чужим” пространством.

Схарактеризированы языковые средства выражения лексико-семантического поля „Чужое пространство”, которые становятся знаками пространственной ориентации, конкретизации действия в устной словесности. Поле представляют названия общественных сооружений, а также номинации топосов и водных объектов, собственные географические названия.

Номинации пространства – это единицы лексической системы в языке украинской народной песни, а также элементы языкового этнического кода, в которых с помощью художественно-образных средств отражена действительность, история и география украинского народа.

Ключевые слова: категория пространства, номинация пространства, хронотоп (время-пространство), язык украинской народной песни, лексико-семантическое поле, символ, знак, концепт, языковая картина мира, ключевое слово, ЛСП „Мифопоэтическое пространство”, ЛСП „Свое пространство”, ЛСП „Чужое пространство”.

ANNOTATION

Iovkhimchuk N. V. Space Nominations in the Ukrainian Folk Songs. – Manuscript.

The dissertation is to obtain a PhD degree in the sphere of philology, speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – Lesya Ukrainka Volyn National University. – Lutsk, 2010.

The dissertation deals with the space nominations system analysis in the Ukrainian folk songs. The notion of space as a universal language and world view

structure has been characterized. The peculiar features of the space category have been found out in the fields of philosophy, natural sciences, literature studies, linguistic semiotics, anthropological linguistics, and linguistic folklore studies. The distinctive features of the space lexical semantic field (LSF) in the Ukrainian folk songs language world map have been pointed out. The analysis of the language units that are used to represent the LSF “Mythical and Poetic Space”, “Own Space” and “Foreign Space” has been carried out. It was concluded that such language units become the signs of space orientation, action place specification in the folklore and elements of the Ukrainian language ethnic code.

Key words and phrases: space category, space nomination, time space (chronotop), Ukrainian folk song language, lexical semantic field, language world map, key words, LSF “Mythical and Poetic Space”, LSF “Own Space”, LSF “Foreign Space”.